

12 EYLÜL 2010 REFERANDUMU VE REFERANDUM SÜRECİNİN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARAFINDAN ALGILANMASINA İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA: BİGA İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

Şeniz ANBARLI BOZATAY*

ÖZET

12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Referandumunda, “evet” ve “hayır” kampanyaları, değişiklik paketinin içeriğini gölgede bırakarak, süreci kutuplaşmaya indirgeyen bir havada gerçekleşmiştir. Bu çalışmada, birer kamu yöneticisi adayı olarak örnekleme konu olan 1017 Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencisinin, halkoylamasının değeri, liderlerin üslupları, referandumun AB yolunda bir adım olup olmadığı, demokratikleşme açısından referandumların önemi ve değişikliğe ilişkin bazı anayasa maddeleri itibarıyla süreci nasıl algıladıkları araştırılmıştır. Oy kullanma oranının Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleştiği dikkati çekerken, farklı değişkenler ve sürece ait sorular arasında anlamlı düzeyde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Araştırma, referandum sürecinin üniversite öğrencileri tarafından algılanmasına ilişkin ipuçları sunarken, öğrencilerin siyasal sosyalleşme ile ilgili tutumlarını da ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, demokratikleşme, referandum, siyasal sosyalleşme, siyasal üslup

* Yrd.Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

**SEPTEMBER 12, 2010 REFERENDUM AND A SURVEY
ABOUT THE PERCEPTIONS OF UNIVERSITY STUDENTS ON
THE REFERENDUM PROCESS:
THE CASE OF THE BİGA FACULTY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

Şeniz ANBARLI BOZATAY •

ABSTRACT

“Yes” and “No” campaigns in the September 12, 2010 Referendum on the Constitutional Amendments took place in a polarization environment by living aside the contents of the changing package. In this survey, the perceptions of the 1017 students of the Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, as a candidate of public administrator, the value of referendums, styles of leaders, whether or not the referendum is a step towards the accession to the EU the importance of referendums in terms of democratization and how they perceive the process related to some constitutional amendments are examined. The rate of voting is over the average of Turkey and there is a significant relationship between different variables and the questions pertaining to the process. The survey reveals the tips regarding the perceptions of university students on the referendum process and also conveys the attitudes of students about political socialization.

Key Words: *Democratization, gender, referendum, political socialization, political style.*

* Assoc. Prof., Çanakkale Onsekiz Mart University, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences

GİRİŞ

Sözcük kökeni Latince’de “referendum” olan referandum kavramı; yasaların ya da anayasa değişiklikleri tasarılarının onaylanması için seçmenlerin görüşlerine başvurulması biçiminde tanımlanmaktadır. İlk uygulamalarına, Eski Yunan ve erken demokrasilerde (Columbia Encyclopedia,2008), modern uygulamalarının ilk biçimlerine ise Ortaçağ’da İsviçre kantonlarında rastlanmaktadır. Demokrasilerdeki seçimlerden farklı bir uygulama içeriğine sahip olan referandumlar, seçmenlere bir konu hakkında devlet siyasasına ilişkin görüşlerini soran önemli oylamalardır (Ekici 2010:30). Referandumlar, yurttaşların onaylanması istenilen belirli konu ya da konularda siyasal yaşamda katılım yönündeki etkinliğini kanıtlama fırsatı vermektedir. Referandum sonuçlarının, milli iradeyi yansıtmıyıp yansıtmadığı tartışmaları bir yana, teknik bir konuda oylama ihtiyacı ile şekillenen, dolayısıyla da bilinçli bir tercih gerektiren süreçler olduğu söylenebilir. referendum referral of proposed laws or constitutional amendments to the electorate for final approval. This direct form of legislation, along with the initiative , was known in Greece and other early democracies. referendum referral of proposed laws or constitutional amendments to the electorate for final approval. This direct form of legislation, along with the initiative , was known in Greece and other early democracies.

Referandumların çıktıkları olarak genellikle “evet” ve “hayır” oranları, referanduma katılım oranları, geçerli oyların açıklanması ve medya raporları değerlendirilmektedir (Mittendorf 2007:212). Oysa gerçek bir laboratuvar olan referandum süreçleri, sonuca ilişkin oranların verilmesinden öte, başta seçmen algılamaları olmak üzere birçok düzeyde analize ihtiyaç duymaktadır. Üniversite öğrencilerini içine alan bu çalışma; öğrencilerinin referandum sürecine ilişkin algılamalarını hangi unsurların farklılaştırdığı ya da benzer hale getirdiğini, bütünselci bakışla ve farklı değişkenler aracılığıyla değerlendirmeye yönelmiştir.

Araştırmada, cinsiyet, bölüm, yaşanan coğrafi bölge, oy kullanıp kullanmama gibi bağımsız değişkenler ile ilgili hipotezler sınanırken, değişikliğe konu olan anayasa maddeleri ile ilgili yorum ve bilgi sahibi olunmasının, değişkenler bazında farklılığa yol açıp açmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Değişkenler açısından karşılaştırma; halk oylamasının değeri, anayasa değişikliklerinin AB yolunda ve demokratikleşmede bir adım olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ile liderlerin süreçteki üslubu konularında anlamlı ilişkinin varlığının belirlenmesini sağlamaktadır.

Hipotezlerin tamamı, birer kamu yöneticisi aday olan Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin referandum sürecini yakından izledikleri ve değişiklikler konusunda fikir sahibi oldukları genel hipotezini sınamaktadır. Çalışma, referandumunla ilgili görüşlere ve Türkiye’deki referandumlara açıklık getiren ilk bölüm ile üniversite öğrencilerinin süreci algılamasına ilişkin çalışma materyalinin ve tanıtıcı istatistiklerin sunulması bulguların tartışıldığı iki bölümden oluşmaktadır.

1. Referandumların Önemi ve Referandum Uygulamaları

Rousseau’nun “Halkın kendisinin kabul etmediği her kanun hükümsüzdür, kanun sayılmaz.”(Rousseau,1997:136) ifadesiyle halkın yasa yapımı sürecine katılımına verdiği önem, bugün sınırlı sayıdaki ülke örneği ile gerçekleşmektedir.

Örneğin doğrudan yasa yapmanın Amerikan geleneğindeki şehir toplantıları ve anayasal değişim süreciyle uygun olduğu görülmektedir. Şehir toplantıları; İsviçre halk toplantıları gibi yerel statülerde yasa yapmak, genel ofislerin seçimi, yerel vergilerin konulması ve yerel harcamalar için düzenlenmektedir. Yurttaşlar bir düzenleme önermekte ve çoğunluğun kabul ya da reddedeceği bir şekilde girişim-inisiyatif ya da referandumla tasarılar oylanmaktadır. Her iki durumda da özgür düşünce açıklamaları ve politik tartışma kanalları açık tutulmaktadır. İsviçre'deki girişimler ve referandum uygulamaları politikaya katılmanın temel araçları olmuşlardır (Piott 2003:5).

İsviçre'de halk girişimi, anayasal düzeyde tanınan bir kurumdur. Girişim, anayasasının tümünü gözden geçirme biçiminde de gerçekleşebilir ve anayasasının revizyonu için 100.000 yurttaş danışma referandumu başlatır. Anayasa'nın kısmi değişikliğine ilişkin inisiyatif ise daha karmaşık usuller içermektedir. Amerika'da 5 federe devlette dolaylı yasama girişimi öngörülmüş olup, doğrudan yasama girişimi, 15 devlette ilgili devletin anayasasında değişiklik yapmak amacıyla uygulanmaktadır (Kaboğlu 2005:185). ABD'nin kuruluşundan bu yana halk girişimleri ve referandumlar, doğrudan demokrasinin gerçekleşmesindeki temel uygulamalardır. Bu ülkede bir halk girişimi için istenen sayı, devletten devlete değişse de bazen 500000 imza istendiği bilinmektedir (Braunstein 2004:4).

Doğrudan yasamanın bu ülkelerde, sorumlu yönetim sürecinin önemli bir parçası olduğu düşünülmektedir. Bu uygulama, seçmenin politik sistem ile ilgilenmesini ve politik tartışmalara katılmasını sağlamaktadır. Uygulama aynı zamanda yönetimi daha sorumlu ve daha duyarlı hale getirmektedir. Daha açık ifade ile bir ideal olarak doğrudan demokrasinin ABD'de yurttaşların yasama süreçlerinde kontrolü sağlamasının yanında, kurumların sorumluluğunu artırmada ve Amerikan politikalarının demokratikliğini yansıtmada noktasında işlevsel olduğu belirtilmektedir (Piott 2003:15).

Günümüzde referandumların önemi, özellikle Avrupa Birliği entegrasyon sürecinde çok önemli hale gelmektedir. Bu noktada Avrupa ülkelerinde referandum süreçleriyle ilgili birçok çalışma gerçekleştirilmektedir. Bireysel veriler, medya içerikleri ve analitik yaklaşımlar, farklı politik alanlara ilişkin analizlere ulaşmamamızı sağlamaktadır (Mittendorf 2007:215). Referandum süreçleri, akademik alandaki çalışmalar için zengin laboratuvar özelliği taşımaktadır. Örneğin AB entegrasyon sürecinde Fransa ve Hollanda sonuçları kayda değerdir. Fransa'daki ret kampanyası, ülkenin yakın tarihindeki en önemli bölünmeye sahne olmuştur. "Evet" cephesi, bu anayasasının Fransa'nın özlediği ve istediği bir Avrupa yolundaki önemi ekseninde bütünleşmiş görünüm sergilemesine karşın, "hayır" cephesi sağ ve sol siyasetin karşı çıkma dışında hiçbir ortak söylemi olmayan taraflarından oluşmuştur. Hollanda'nın AB Anayasası oylamasında "evet" cephesindeki merkez sağ, Anayasa'nın Avrupalılık anlayışını geliştireceği, kıtada sağ ve ırkçılığın güçlenmesine engel olacağına vurguda bulunurken, "hayır" kampanyasının temel temaları ise, ulusal kimliğe atf yapan ve Hollanda'nın bu Anayasa tasarısı ile AB yolunda bir eyalete dönüşeceği üzerinedir (Embel 2005:277-280).

1.1. Referandumların Fırsat ve Kriz Yönü

Doğrudan demokrasinin uygulanmasındaki güçlük sebebiyle temsili demokrasi sistemine gidilirken, sistemin sakıncalarını gidermek ve doğrudan demokrasi sistemine yaklaşmak için, yarı doğrudan demokrasi sistemi benimsenmiştir. Bu bağlamda yarı doğrudan yönetim, temsili yönetimle doğrudan yönetimin uzlaştırılmasından ortaya çıkmıştır. İlke olarak temsili yönetimde olduğu gibi yasalar yine halk tarafından seçilen parlamento tarafından yapılmakta ancak önemli konularda doğrudan yönetim uygulanarak kararlar seçmenler tarafından alınmaktadır (Teziç 2006:232). Referandum oylamalarında seçmenler, kendilerine sunulan özel durumları kabul edip etmeme noktasında temel sorumlu olmalarından kaynaklanarak, siyasal katılma için kendilerine sunulan bir fırsatı değerlendirmektedirler (Lupia 1994:65). Belirtilen fırsata, danışma referandumuyla erişen halk, fonksiyonel olarak kriz çözümünde danışman konumuna sahip olmaktadır (Şahbaz 2006:119). Danışma niteliğindeki referandumda sonuç, hukuken yasama organını bağlamamakta buna karşın onay referandumunda halk yasama meclisi tarafından oluşturulan bir yasayı “evet” ya da “hayır” biçiminde oylamakta ve sonuç bağlayıcılık içermektedir. Bu bağlamda bir anayasa metninin kabul edilmesi ya da değiştirilmesi sırasında “kurucu referandum” adı verilen bir tür uygulanmaktadır (Teziç 2006.232-233). Kurucu referandum yöntemi, kurucu meclis usulünün demokratikliğinden kuşku duyulması ve eleştirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Halkoylamasıyla kabul edilmiş anayasa, hukuken gücünü kendisini hazırlayan meclisten değil, doğrudan halktan almaktadır (Gözler 2006:35).

Böyle olmakla birlikte, Gözler’e göre, demokrasilerde son sözün millete ait olması gerektiği ve halkoylamasının halkın önünde bir fırsat olduğuna ilişkin görüşler spekülasyondan öte bir anlam taşımamaktadır. Demokrasinin uygulama biçimi olarak yarı doğrudan demokrasi ile temsili demokrasi birbirine eşit olup, halkoylamasına başvurulması ne kadar demokratik ise başvurulmaması da o kadar demokratiktir. Seçmeni halkoylamasına katılmaya zorlamak, onu bilmediği ve belki de ilgilenmediği bir konuda tercih yapmaya iteceğinden, halkoylamasının sonuçlarının ve sağlığının olumsuz yönde etkilenebileceği düşünülmektedir. Buna her halkoylamasının yapısında bir güven oylamasına dönüşme eğiliminin bulunduğu ve bunun da hükümet için bir “intihar oylaması” demek olduğuna ilişkin görüşler göz önüne alınarak, hükümetin iflasına yol açabileceği öngörüsü de eklendiğinde, olası kriz durumun ciddiyeti algılanabilecektir (Gözler 1988:70). Referandumların olası sakıncaları arasında ayrıca, parlamento ve hükümetlerin zayıflatılması ve halkın siyasal konulardan haberdar olmaması da sayılabilir (Şahbaz 2006:162).

1.2. Türkiye’de Anayasanın Değiştirilmesindeki Usul ve Referandum

1982 Anayasası milli egemenlik ilkesine rağmen Türk anayasa hukukunda ilk kez saf temsili rejimden ayrılarak referandum kurumuna yer vermiştir (Özbudun 2005:84). Anayasa, uluslararası antlaşmalar ve yasalar, normatif bir düzenleme olarak referandumun konusunu oluşturmaktadır. Referandum türleri içinde en yaygın olanı anayasal referandumdur. Türkiye’de 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası için başvuru bu yöntem, Orta ve Doğu Avrupa’da yeni kurulan demokrasilerin çoğunda anayasanın kabulünde uygulanmıştır. Anayasa, vatandaşlar arasında ”toplumsal pakt”

özelliğiyle toplumun denetimine tabi tutulmaktadır. Bu denetimle bağlantılı olarak, halkoyuna sunma yetkisi Türkiye’de Cumhurbaşkanı’na tanınmıştır (Kaboğlu 2005:185-187).

1982 Anayasası madde 175’de ifade edildiği üzere, anayasanın değiştirilmesi için, TBMM üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklifte bulunulması gerekmektedir. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki tekliflerin Genel Kurulda iki defa görüşüleceği, değiştirme teklifinin kabulünün TBMM üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun gizli oyuyla mümkün olacağı hükme bağlanmaktadır. Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları, bir daha görüşülmek üzere TBMM’ne geri gönderebilir. Meclis, geri gönderilen kanunu, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu kanunu halkoyuna sunabilir. Mecliste üye tamsayısının beşte üçü ile veya üçte ikisinden az oyla kabul edilen Anayasa değişikliği hakkındaki kanun, Cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilmediği takdirde halkoyuna sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanır.

Doğrudan veya Cumhurbaşkanının iadesi üzerine, Meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilen Anayasa değişikliğine ilişkin kanun veya gerekli görülen maddeleri Cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulabilir. Halkoyulmasına sunulmayan Anayasa değişikliğine ilişkin kanun veya ilgili maddeler Resmî Gazetede yayımlanır. Halkoyuna sunulan Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların yürürlüğe girmesi için, halkoyulmasında kullanılan geçerli oyların yarısından çoğunun kabul oyu olması gerekir. TBMM Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların kabulü sırasında, bu kanunun halkoyulmasına sunulması halinde, Anayasanın değiştirilen hükümlerinden, hangilerinin birlikte hangilerinin ayrı ayrı oylanacağını da karara bağlamaktadır. Bu ifaden yola çıkarak, anayasa değişikliklerinin cumhurbaşkanı tarafından tümünün ya da bir kısmının halkoyuna sunulabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda referanduma sunulmayan maddeler, yayımlanarak yürürlüğe girecektir.

Halkoyulmasına, milletvekili genel ve ara seçimlerine ve mahallî genel seçimlere katılımın sağlanması için kanunla para cezası dâhil gerekli her türlü tedbir alınmaktadır. Buna benzer bir hükmün, Anayasanın geçici 16.maddesiyle de öngörüldüğü hatırlanacaktır. Bu maddeye göre, halkoyulmasına mazeretsiz olarak katılmayanların oylama tarihinden itibaren 5 yıl içinde yapılacak seçimlere seçmen ya da aday olarak katılmayacaklarına hükmedilmektedir. Anayasa ve yasalarda “mecburi oy” ilkesinin yer alması mazeretsiz olarak seçimlere katılmayanların cezalandırılması, seçimin bir “hak” değil “görev” olarak kabul edilmesinin bir sonucudur (Koçak 2006:238). Halkoyulması gibi bir yarı doğrudan demokrasi uygulamasının görev olarak kabul edilmesi Şahbaz’a göre yerinde değildir. Zorunlu oy kullanma ile yurttaş sandık başına götürme yerine depolitizasyon sürecinden uzaklaşmasını sağlayıcı bir yöntemle gönüllü katılımının esas olması daha demokratik bir yaklaşım olacaktır (Şahbaz 2006:308).

1.3.Türkiye’de Yapılan Referandumlar

Türkiye’de ilk referandum, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin “ hazırlanan 1961 Anayasası için yapılmıştır. 9 Temmuz 1961’deki halkoyulması ile 1961 Anayasası, %38.3 “hayır” oyuyla karşılık, %61.7 "evet" oyuyla kabul edilmiştir. 1961 Anayasası halkoyulması ile kesinleştiği halde Anayasa değişikliklerinde

uygulanabilecek bir yöntem olarak halk oylamasına yer verilmemiştir (Gören,2006:344). Türkiye ikinci kez "1982 Anayasası"nın halkoyuna sunulması üzerine sandık başına gitmiştir. 7 Kasım 1982'de yapılan referandum %91.37 oyla kabul edilmiştir. 1982 Anayasası'nın halkoyuna sunulmasının gerçek bir halkoylaması olmadığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Zira "hayır" oyları gerçekte "hayır" oylarını yansıtmamaktadır. Yurttaşlar, 1982 Anayasası'nı onaylamakla bir kaos ortamının devam etmesi arasında tercih yapmak durumunda kalmışlardır. "Evet" oyları için devlet tarafından propaganda yapılmış ancak "hayır" oyları için buna izin verilmemiştir.

Halkoylaması öncesinde anayasa ile ilgili tartışmalar sınırlandırılmış, tüm siyasi partiler feshedildiği için, siyasi partilerin de propaganda yapmaları mümkün olamamıştır. Sonuçta halkoylaması, cumhurbaşkanlığı seçimi ile birleştirilmiş (Özbudun 2005:54), ve halkoylaması bir tür plebisite dönüşmüştür.

Plebisitte iktidar sahipleri hazırladıkları anayasa taslağını hiçbir tartışmaya açmaksızın "evet" ya da "hayır" biçiminde halkın oyuna sunmaktadırlar. Neye niçin oy verdiğinin bilincinde olmayan halk, oyunu çoğu zaman iktidarın istediği yönde kullanır. Dolayısıyla bu oylamanın demokratikliği tartışmalıdır(Özer,2005:22). Erdoğan da, demokratik bir anayasa yapımından söz etmek için, anayasanın hem yapılış hem de halkoyuna sunulmasından önce özgür bir tartışma ortamını gerekli görmektedir (M. Erdoğan 2005:53) Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun uyarınca (2707-24.9.1982) alınan 70 sayılı karara göre anayasa tasarısının eleştirilmesine izin verilmemesi ve 71 sayılı karar uyarınca anayasayı tanıtmaya konuşmalarının hiçbir surette eleştirilememesi (Tanör ve Yüzbaşıoğlu 2005:18) de demokratikliği konusunda yeterince açıklayıcıdır. 1982 Anayasası metninin hazırlanması sürecine halk katılmamış, halktan yalnızca anayasayı onaylaması beklenmiştir. Oylamaya başvuranların halkın temsilcileri değil de kendilerine ve darbeye meşruluk sağlamak isteyen kişiler olması da halkoylamasını başka bir açıdan da tartışmalı hale getirmektedir (Gözler,1988:109). Sonuç olarak Şahbaz'ın ifadesi ile ortada demokrasiye geçiş için bir oylama olmasına rağmen, bu oylama teknik anlamda referandumun yaşadığı/yaşatıldığı/yaşayabildiği ortama ait bir uygulama değildir (Şahbaz 2006.262).

Türkiye'de 3. halkoylaması, 1982 Anayasası'nın Geçici 4. maddesi ile getirilen siyasal yasakların kalkıp kalkmaması konusunda 6 Eylül 1987'de düzenlenmiştir. Katılım %90'a ulaşmış ve geçici 4. madde yürürlükten kalkmıştır. Türkiye'nin dördüncü kez önüne getirilen halkoylaması sandığının konusu ise Anayasa'nın 127. maddesindeki yerel seçimlerin 1 yıl erkene alınıp alınmamasıdır. 25 Eylül 1988'de yapılan ve katılımın %90 olduğu bu referandumda seçmenlerin %65'i "hayır", %35'i "evet" oyu kullanmış, böylelikle yerel seçimlerin erkene alınması için Anayasa'nın 127. maddesindeki değişiklik kabul edilmemiştir. 1988 referandumunun iki açıdan önemi üzerinde durulabilir. İlki, Aziz'in dikkati çektiği, Özal'ın TRT ve gazeteler aracılığıyla yürüttüğü yoğun kampanya (Aziz 2003:68), diğeri ise, ilk kez Türkiye'deki bir referandumdan "hayır" oylarının ağırlıklı olarak çıkmasıdır. Buradan hareketle Gözler'e ait olan "Türkiye'de halkoylaması, hükümetlerin elinde bir silah olmaktan çok, hükümetlere karşı bir silahtır" (Gözler,1988:110) ifadesi hiç değilse bu referandum için geçerli olmakta ve bu oylamanın anayasa değişikliğinden çok Özal ve ANAP'ın durumunu sorgulamaya dönük yönü üzerinde durulmaktadır. Nitekim

halkoylaması, iktidar için adeta bir güvensizlik oylamasına dönüşmüştür. (Tanör ve Yüzbaşıoğlu,2005:36).

Türkiye'nin sandık başına gittiği 5. referandum 2007 yılında 367 sayısına kilitlenen siyasi krizle olmuş, TBMM'de 367 sayısını bulamayan AKP, ANAP Genel Başkanı Erkan Mumcu'nun, "Cumhurbaşkanını halk seçsin" önerisini kabul etmiş ve 11. Cumhurbaşkanı'nın halkın seçmesine dönük Anayasa değişikliğini ANAP'ın desteği ile yapmıştır.

Dönemin cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, değişikliği referanduma götürürken, aynı zamanda Anayasa Mahkemesi'ne de başvurmuştur. Sonuçta referandum süreci işlemiş ve 22 Temmuz seçimleri yapılmıştır. 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül TBMM tarafından seçilince bu kez referanduma sunulan pakette değişiklik yapılmış, Anayasa değişikliği 21 Ekim 2007 tarihinde referanduma sunulmuştur. Seçmenin %68'inin sandığa gittiği en düşük katılımlı bu referandumda yurttaşların %69'u pakete "evet" oyu verirken, "hayır" oyu kullananlar %31'de kalmıştır.

1.4.12 Eylül 2010 Referandumı ve Sürece İlişkin Tartışmalar

Büyük bir çoğunlukla kabul edilmesine rağmen meşruiyet tartışmalarının Türk siyasal yaşamında daima yer ettiği 1982 Anayasası, farklı siyasal iktidarlardan tarafından değişikliğe tabi tutulmuş, ancak her defasında tartışmalar anayasal değişikliklerin önüne geçmiştir. Türkiye'de yurttaşların 6.kez sandığa gittiği ve %57.88 "evet" oyuna karşılık %42.12 "hayır" oyunun çıktığı 12 Eylül 2010 Referandumuna konu olan 26 maddelik anayasa değişikliği paketinin tartışılması da "evet" ve "hayır" için yapılan propagandanın gerisinde kalmıştır. Ayrıca anayasa değişikliği paketi içinde; yargı kurumlarının yapısının değişmesinden çalışma haklarına, dezavantajlı gruplara getirilen düzenlemelerden ombudsmanlığın anayasal düzeyde tanınmasına kadar birçok konuda düzenleme bulunmakla birlikte, kamuoyunda gerek iktidar partisi gerekse muhalefet partileri öne çıkardıkları belirli maddeler üzerinden tartışmayı tercih etmişlerdir.

Anayasal değişiklik sürecinde yasamanın onaylaması yanında referandumun devreye sokulması, hoşnutsuz kesimlere, teklif edilen değişikliğe karşı bir kampanya yürütme fırsatı vermektedir (Lijphart 2005:222). Bu doğrultuda 12 Eylül 2010 Referandumunun, toplum içinde keskin bir söyleme dayalı kutuplaşmaları gündeme getirdiği düşünülmektedir. AKP referandumu, "politikada ordunun etkisinin sonu", "yargı alanında ve bireysel haklar alanında yenileşme" biçiminde sunmuştur. Referandumdaki %58 düzeyindeki "evet" oyunun genel seçimler için bir test anlamını taşıdığı iddia edilmektedir. Ancak referandum, uzmanlara göre bunun çok ötesinde ve daha köklü değişikliklere işaret etmektedir. Referandum ve sonuçlarının, "ülkenin gelecek kimliği" hakkındaki tartışmaları şekillendirdiğinin altı çizilmelidir (Dempsey 2010). Mecliste temsil edilen siyasi partiler itibarıyla bakıldığında, Kemalist kimlikli bir siyasi parti olarak CHP, milliyetçi politika izleyen MHP ve etnik siyaseti öne çıkararak referandumu boykot çağrısıyla karşılayan BDP gibi muhalefet partileri açısından referandumun keskin geçen tartışmaları, anayasa değişikliği sürecine damgasını vurmuştur.

Aydın Düzgüç'ün referandum'un politik etkilerine ilişkin tespitleri açıklayıcıdır. Referandum ilk olarak, AKP nezdinde 2011 seçimleri için bir sınamadır.

İkinci olarak, PKK ve BDP'nin boykot çağrısını izleyen Güneydoğulu Kürtlerin çoğunluğunun sandığa gitmemesidir. Son olarak da CHP'nin durumu, AB üyelik taahhütleri, dini özgürlüklere ilişkin köklü değişiklikler ile Kürt sorunu ve yerleşme AKP'nin karşısındaki çatışma noktaları olmuştur (Aydın Düzgüt 2010:1) BDP'nin referandum boykotunun, özellikle Hakkari, Şırnak Batman ve Diyarbakır'da etkili olduğu görülmektedir (YSK,2010). Boykot kararına uyulmasının, bölgede PKK'nın etkinliğini göstermesi bakımından dikkat çekici bulan Yılmaz'a göre BDP, buna rağmen arzuladığı anahtar parti olma konumunu kazanamamıştır. Ancak BDP'nin boykot kararı, partinin Öcalan ve PKK'dan bağımsız siyaset yapmasının mümkün olmadığını göstermiştir (Yılmaz 2010:8)

Referandum, CHP ve MHP'nin “hayır” kampanyası” çerçevesinde geçmiştir. Süregelen tartışmaların merkezinde “hayır” tarafı açısından referanduma konu olan değişikliklerin yetersizliği ve samimiyetsizliği yer almaktadır. Anayasa Mahkemesi ve HSYK'nın yapısı ile ilgili olarak hâkimlerin mesleki kariyerleri, yükselmeleri ve buna ilişkin mekanizmalar özellikle eleştirilen maddeler olmuştur (Aydın Düzgüt, 2010:1-2). CHP'nin en çok karşı çıktığı maddelerin yargıya ilişkin olması, bu partinin yargı ile geleneksel ittifakına bağlanmaktadır (Yılmaz 2010:20). CHP'nin anayasa değişikliği paketi ile ilgili temel kaygısının, Türkiye'de adaletin siyasallaşacağına ilişkin olduğu dikkati çekmektedir. Baykal'ın ifadesiyle “Bir siyasi partinin zihniyeti tarafsız ve siyasetin dışında olması gereken adalete de hâkim olacaktır” (Baykal, 2010). MHP ise referanduma “hayır” gerekçelerini sunarken misyonunu, AKP'nin girdiği “tehlikeli yol ve tehditler” konusunda halkı uyarmayı millî görev saymak biçiminde belirtmiştir (Bağçeli, 2010). MHP ayrıca, demokratik açılımın AKP-PKK projesi olduğu, AKP'nin gündemi bu anayasa paketi ile saptırmaya çalıştığı ve memurlara grev hakkı tanınmadığı gibi noktalar açısından tavrını gerekçelendirmiştir(MHP, 2010:13,21,23).

Tarafların başarısızlıkları ve geçmişte yapılan yanlış icraatların hedef kitleye iletilerek, olumsuz imaj oluşturulmasına dayalı kampanya süreçlerinden seçimlerde yararlanıldığı bilinmektedir (Devran 2003:140). 12 Eylül 2010 Referandumu sürecinde de gerek iktidar partisi gerekse muhalefet partileri, birbirleri hakkında olumsuz mesajlar vererek süreci biçimlendirmişlerdir.

12 Eylül 2010 Referandumu öncesinde, yeni anayasa konusunda toplumsal mutabakat zemini yaratmak amacıyla, sivil toplum örgütleri ve meslek örgütlerinin katılımıyla düzenlenen Anayasa Platformu 1.Ulusal Çalıştayı'nda referanduma konu olan birçok konuda görüş birliğine varılmıştır. Anayasanın bireyi esas alan bir anlayışla kaleme alınması gereği noktasında; dezavantajlı gruplara ve kadınlara pozitif ayrımcılık, kamu çalışanların toplu sözleşmeli, grevli sendikal hakları, kamu denetçiliği kurumunun anayasada düzenlemesi, Ekonomik Sosyal Konseyin anayasal bir kurum haline getirilmesi, HSYK'nın görev, yetki ve seçimi gibi konular, “tüm öneriler dikkate alınmasa da” referandum paketinde yer alabilmiştir (TEPAV 2007:5-6).

Recep Tayyip Erdoğan'ın demokrasinin derinleştirilmesi talebiyle dile getirdiği “katılımcı demokrasi”, “müzakere”, “diyalog” gibi kavramlar, liberal demokrasinin aşmak durumunda olduğu krizin önlenmesi için sunulan çözüm önerileri biçiminde yorumlanmaktadır. Batı'da yurttaşların siyasetten uzaklaşması, siyasette profesyonelleşme ve temsil problemi, demokrasinin yalnızca oy verme

sürecine indirgenemeyeceğini, bireyin siyasal bir varlık olarak kimlik kazanması gereği tartışmaları, “liberal demokrasinin liberalleşmesi” taleplerini doğurmuştur. Krizi aşmanın yolu ise siyasal alanın genişlemesinin sağlanmasıdır (Doğanay 2007:86). AKP iktidarının, anayasa değişikliğiyle, belirtilen krizi aşma niyeti taşıdığı varsayılırsa, tek tek maddeler ve anayasa değişikliğinin ruhuna bakılarak bunun değerlendirilmesi mümkündür. Ancak bu çalışma en azından doğrudan böyle bir analizi hedeflememekle birlikte, üniversite öğrencilerinin tartışılan temel maddelere bakışını değerlendirmeye yönelmiştir.

2. 12 Eylül 2010 Referandumu Sürecinin Üniversite Öğrencileri Tarafından Algılanmasına İlişkin Bir Araştırma: Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği

Referandum prosedürlerindeki akademik tartışmaların pek çoğunda açık ya da üstü kapalı olarak temsili demokrasilerdeki doğrudan demokrasi yöntemlerinin çeşitliliği yer almaktadır. Bu nedenle doğrudan demokrasi yöntemlerindeki nitelik farklılaşması konusunda çalışmak önem kazanmaktadır. Nitelik kriterinin farklılaşmasının değeri, aktüel pratiklerde ve politik alanlardaki memnuniyetlerin ampirik testler yönünden araştırılmasında kendini gösterecektir (Mittendorf 2007:215). 12 Eylül 2010 Referandumunun üniversite öğrencilerince nasıl algılandığı, belirtilen bağlamla uyumlu görünmektedir.

2.1. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmanın materyali, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde 2010-2011 öğretim yılında tüm bölümlerde ve sınıflarda okuyan 412 erkek, 615 kız, toplam 1017 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Fakülte toplam öğrencisi sayısı 4008 olup, örneklem bu haliyle toplam öğrenci sayısının %25’ine karşılık gelmektedir. Denekler tesadüfi yöntemle belirlenmiştir.

Ankette toplam 46 soru sorulmuştur. İlk 11 soru öğrencilerin profil bilgilerini içermekte, diğer sorular ise doğrudan referandum sürecinin algılanmasına yönelik sorulardan ve değişikliklerle ilgili bazı maddelerin değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Fakülte uygulaması, farklı coğrafi bölgelerden (ağırlıklı olarak Marmara Bölgesi) ve sosyal sınıflardan gelen bireylere ulaşma imkânı sağlamıştır. Araştırma materyalini oluşturan öğrenciler oy verme yaşı olan 18 ve üstü yaş gruplarındandır.

Bu anket çalışması sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel analizinde, değişkenler arasında istatistiksel olarak önemli ilişki olup olmadığını belirleyen bir sınıflandırma ölçümü olan Ki-Kare testinden (Johnson, Reynolds, 2005:400) yararlanılmıştır. İstatistiksel analizler SPSS for Windows (ver.18.0) istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır.

2.2.Araştırmaya İlişkin Tanıtıcı İstatistikler

Çalışmanın bu bölümünde tanıtıcı istatistikler üç tablo halinde verilmektedir;

- Tablo 1: Deneklerin Profil Bilgilerine İlişkin Tanıtıcı İstatistikler,

- Tablo 2: Deneklerin Referandum Sürecini Algılamalarına İlişkin Tanıtıcı İstatistikler,
- Tablo 3: Deneklerin Referandumu Konu Olan Temel Maddeleri Değerlendirmesine İlişkin Tanıtıcı İstatistikler.

Tablo 1: Deneklerin Profil Bilgilerine İlişkin Bazı Tanıtıcı İstatistikler

Sorular	Seviye	Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	615	60.47
	Erkek	402	39.53
Bölüm	Kamu Yönetimi	159	15.63
	Uluslararası İlişkiler	159	15.63
	Maliye	156	15.34
	İşletme	165	16.22
	İktisat	158	15.54
	Çalışma Eko.ve End.İlişk.	159	15.63
	Ekonometri	61	6.00
Sınıf	1	283	27.82
	2	245	24.09
	3	249	24.48
	4	240	23.41
Yaşanılan Coğrafi Bölge	Marmara	540	53.63
	Ege	148	14.70
	Akdeniz	96	9.53
	Karadeniz	93	9.23
	İç Anadolu	62	6.16
	Doğu Anadolu	44	4.37
	Güneydoğu Anadolu	24	2.38

Tablo 2: Deneklerin Referandum Sürecini Algılamalarına İlişkin Tanıtıcı İstatistikler

Sorular	Seviye	Sayı	%
Referandumda oy kullanma durumu	“evet”	858	84.70
	“hayır”	155	15.30
Referandumlar, halkın tutumunu belirlemede etkili bir yol mudur?	“evet”	518	51.96
	“hayır”	419	42.03
	Fikrim Yok	60	6.02
Karar vermenizde başkaları etkili oldu mu?	“evet”	113	11.50
	“hayır”	870	88.50
Karar vermede etkili olan kişi	Siyasi parti lideri	23	28.40
	Baba	20	24.69
	Arkadaş	19	23.46
	Akraba	12	14.81
	STÖ Temsilcileri	3	3.70
	Anne	2	2.47
	Okul	2	2.47
Anayasa değişikliklerinin AB yolunda bir adım olduğunu düşünüyor musunuz?	“evet”	300	30.83
	“hayır”	529	54.37
	Fikrim Yok	144	14.80
Anayasa değişikliklerinin demokratikleşmede bir adım olduğunu düşünüyor musunuz?	Düşünüyorum	336	34.08
	Düşünmüyorum	553	56.09
	Fikrim Yok	97	9.84
1982 Anayasası referandum öncesindeki haliyle demokratik midir?	“evet”	274	28.42
	“hayır”	491	50.93
	Fikrim Yok	199	20.64
1982 Anayasası demokratik değilse nedeni nedir?	Darbe dönemi anayasası olması	160	31.68
	Toplum ihtiyaçlarını gözetmemesi	95	18.81
	Özgürlükleri aşırı sınırlandırması	66	13.07
	Hepsi	131	25.94
	Fikrim Yok	53	10.50
Referandumdaki “evet” oyları neyi temsil eder?	AKP İktidarının onaylanması	475	48.77
	Maddelerin onaylanması	297	30.49
	Muhalefete tepki	38	3.90
	Hepsi	164	16.84
Referandumdaki “hayır” oyları neyi temsil eder?	Maddelerin onaylanmaması	382	39.67
	İktidarın onaylanmaması	252	26.17
	Muhalefete destek	130	13.50
	Hepsi	199	20.66
	“hayır”	180	17.89

Tablo 2: Deneklerin Referandum Sürecini Algılamalarına İlişkin Tanıtıcı İstatistiklerin Devamı

Referandum öncesinde İktidar partisi liderinin üslubunu nasıl değerlendiriyorsunuz?	Sert	483	49.39
	Normal	285	29.14
	Hoşgörülü	95	9.71
	Fikrim Yok	115	11.76
Referandum öncesinde muhalefet partisi liderlerinin üslubunu nasıl değerlendiriyorsunuz?	Sert	469	48.30
	Normal	331	34.09
	Hoşgörülü	71	7.31
	Fikrim Yok	100	10.30
Anayasa maddeleri ile ilgili bir araştırma yaptınız mı?	“evet”	826	82.11

Tablo 3: Deneklerin Referanduma Konu Olan Temel Maddeleri Değerlendirmesine İlişkin Tanıtıcı İstatistikler

Sorular	Seviye	Sayı	%
Çocuk, kadın, yaşlı, engelliler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınan önlemler	Onaylıyorum	647	68.83
	Onaylamıyorum	31	3.30
	Eksik Buluyorum	204	21.70
	Fikrim Yok	58	6.17
Bilgi edinme hakkı, kişisel verilerin korunması	Onaylıyorum	636	67.16
	Onaylamıyorum	77	8.13
	Eksik Buluyorum	182	19.22
	Fikrim Yok	52	5.49
Memurlara tanınan haklar	Onaylıyorum	427	45.19
	Onaylamıyorum	116	12.28
	Eksik Buluyorum	309	32.70
	Fikrim Yok	93	9.84
Yüksek Askeri Şura kararlarına itiraz	Onaylıyorum	298	32.71
	Onaylamıyorum	321	35.24
	Eksik Buluyorum	144	15.81
	Fikrim Yok	148	16.25
Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçimi	Onaylıyorum	254	27.64
	Onaylamıyorum	397	43.20
	Eksik Buluyorum	147	16.00
	Fikrim Yok	121	13.17
Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı	Onaylıyorum	589	63.61
	Onaylamıyorum	125	13.50
	Eksik Buluyorum	123	13.28
	Fikrim Yok	89	9.61
12 Eylül 1980 darbesini yapanların yargılanmasının yolunun açılması	Onaylıyorum	485	52.38
	Onaylamıyorum	195	21.06
	Eksik Buluyorum	140	15.12
	Fikrim Yok	106	11.45

Tablo 3: Deneklerin Referandumu Konu Olan Temel Maddeleri Değerlendirmesine İlişkin Tanıtıcı İstatistiklerin Devamı

Yurt dışına çıkma yasağı ile ilgili düzenleme	Onaylıyorum	384	41.42
	Onaylamıyorum	163	17.58
	Eksik Buluyorum	173	18.66
	Fikrim Yok	207	22.33
Askeri yargının görev alanının belirlenmesi	Onaylıyorum	329	35.88
	Onaylamıyorum	305	33.26
	Eksik Buluyorum	141	15.38
	Fikrim Yok	142	15.49
Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun yeniden yapılandırılması	Onaylıyorum	317	33.87
	Onaylamıyorum	363	38.78
	Eksik Buluyorum	136	14.53
	Fikrim Yok	120	12.82
Ekonomik ve sosyal konseyin anayasa kapsamına alınması	Onaylıyorum	384	41.78
	Onaylamıyorum	164	17.85
	Eksik Buluyorum	165	17.95
	Fikrim Yok	206	22.42
Kamu denetçiliği kurumunun oluşturulması	Onaylıyorum	470	50.59
	Onaylamıyorum	144	15.50
	Eksik Buluyorum	131	14.10
	Fikrim Yok	184	19.81

2.3.Bulgular

Yapılan Chi-Square (Ki-Kare) analizi sonucunda referandumda oy kullanıp kullanılmamanın ($P=0.003$), referandumların halkın tutumunu belirlemede etkili bir yol olup olmadığını ($P=0.002$), 1982 Anayasası'nın referandum öncesindeki haliyle demokratik olup olmadığını ($P=0.000$), referandumdaki "evet" oylarının neyi temsil ettiğinin ($P=0.001$), referandumdaki "hayır" oylarının neyi temsil ettiğinin ($P=0.000$), referandum öncesinde muhalefet partisi liderlerinin üslubunun nasıl değerlendirildiğinin ($P=0.022$), referandumda değişikliğe konu olan temel maddeler bağlamında; memurlara tanınan hakların değerlendirilmesinin ($P=0.006$), Yüksek Askeri Şura kararlarına itirazın değerlendirilmesinin ($P=0.000$), Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçiminin değerlendirilmesinin ($P=0.000$), Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının değerlendirilmesinin ($P=0.027$), 12 Eylül darbesini yapanların yargılanmasının değerlendirilmesinin ($P=0.000$), yurt dışına çıkma yasağı ile ilgili düzenlemenin değerlendirilmesinin ($P=0.007$), Askeri Yargının görev alanının belirlenmesinin değerlendirilmesinin ($P=0.000$), HSYK'nın yeniden yapılandırılmasının değerlendirilmesinin ($P=0.000$), Ekonomik ve Sosyal Konseyin Anayasa kapsamına alınmasının ($P=0.000$), Kamu denetçiliği kurumunun oluşturulmasının ($P=0.000$) öğrencilerin cinsiyetlerine göre değiştiği görülmüştür.

Bununla birlikte, referandumu konu olan anayasa değişiklikleriyle ilgili bir araştırma yapıp yapmamanın ($P=0.824$), karar vermede başkalarının etkili olup olmadığını ($P=0.846$), referandum öncesinde iktidar partisi liderinin üslubunun nasıl değerlendirildiğinin ($P=0.374$), referandumda değişikliğe konu olan temel maddeler

bağlamında; çocuk, kadın, yaşlı, engelliler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınan önlemlerin değerlendirilmesinin (P=0.069), bilgi edinme hakkı, kişisel verilerin korunmasının değerlendirilmesinin (P=0.076) öğrencilerin cinsiyetlerine göre değişmediği görülmüştür.

Çalışmada, referandumların halkın tutumunu belirlemede etkili bir yol olup olmadığını (P=0.000), referanduma konu olan anayasa değişiklikleriyle ilgili bir araştırma yapıp yapmamanın (P=0.039), anayasa değişikliklerinin AB'ne üyelik yolunda önemli bir adım olup olmadığını düşünmenin (P=0.044), referanduma konu olan anayasa değişikliklerinin demokratikleşme için bir adım olup olmadığını (P=0.006), referandumda değişikliğe konu olan temel maddeler bağlamında; çocuk, kadın, yaşlı, engelliler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınan önlemlerin değerlendirilmesinin (P=0.010), bilgi edinme hakkı, kişisel verilerin korunmasının değerlendirilmesinin (P=0.000), memurlara tanınan hakların değerlendirilmesinin (P=0.000), Yüksek Askeri Şura kararlarına itirazın değerlendirilmesinin (P=0.000), Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçiminin değerlendirilmesinin (P=0.002), Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının değerlendirilmesinin (P=0.001), 12 Eylül darbesini yapanların yargılanmasının değerlendirilmesinin (P=0.056), yurt dışına çıkma yasağı ile ilgili düzenlemenin değerlendirilmesinin (P=0.055), Askeri Yargının görev alanının belirlenmesinin değerlendirilmesinin (P=0.000), HSYK'nın yeniden yapılandırılmasının değerlendirilmesinin (P=0.094), Ekonomik ve Sosyal Konseyin Anayasa kapsamına alınmasının (P=0.000), Kamu denetçiliği kurumunun oluşturulmasının (P=0.000) öğrencilerin bölümlerine göre değiştiği görülmüştür. Bununla birlikte, referandumda oy kullanıp kullanmamanın (P=0.185), karar vermede başkalarının etkili olup olmadığını (P=0.298) öğrencilerin bölümlerine göre değişmediği sonucu ortaya çıkmıştır.

Referanduma konu olan anayasa değişiklikleriyle ilgili bir araştırma yapıp yapmamanın (P=0.007), referandumdaki "hayır" oylarının neyi temsil ettiğinin (P=0.001) öğrencilerin referandumda oy kullanıp kullanmamalarına göre değiştiği görülmüştür. Bununla birlikte referandumda değişikliğe konu olan temel maddeler açısından değerlendirmelerin, öğrencilerin referandumda oy kullanıp kullanmamalarına göre değişmediği saptanmıştır.

Öğrencilerin referandumda oy kullanıp kullanmamalarının (P=0.000), anayasa değişikliklerinin AB'ne üyelik yolunda önemli bir adım olup olmadığını düşünmenin (P=0.006), referandum öncesinde muhalefet partisi liderlerinin üslubunun nasıl değerlendirildiğinin (P=0.047) öğrencilerin üniversiteye gelmeden önce yaşadığı bölgeye göre değiştiği gözlenirken, karar vermede başkalarının etkili olup olmadığını (P=0.130), referandumdaki "hayır" oylarının neyi temsil ettiğinin (P=0.225), referandum öncesinde iktidar partisi liderinin üslubunun nasıl değerlendirildiğinin (P=0.188) öğrencilerin üniversiteye gelmeden önce yaşadığı coğrafi bölgeye göre değişmediği gözlenmiştir.

Çalışmada, referandum öncesinde iktidar partisi liderinin üslubunun nasıl değerlendirildiğinin (P=0.000), referandum öncesinde muhalefet partisi liderlerinin üslubunun nasıl değerlendirildiğinin (P=0.000) ve referandumların halkın tutumunu belirlemede etkili bir yol olup olmadığını (P=0.000) referanduma konu olan

anayasa değişikliklerinin demokratikleşme için bir adım olup olmadığına göre değiştiği sonucu ortaya çıkmıştır.

2.4. Tartışma

İstatistiğin politikaya çağdaş katkısı, nedensel veri analizi konusunda olmuştur. Politik olgunun bu yolla analiziyle politik yaşamın etkilerinin ölçülmesi, politik yapılar hakkında fikir vermektedir (Alker 1969:244).

12 Eylül 2010 Referandumunda araştırmamıza konu olan üniversite öğrencilerinin %84.7 oranında oy kullanmış olması, Türkiye'deki katılımın %73.71 düzeyinde gerçekleştiği göz önüne alındığında Türkiye ortalamasının üzerindedir. Fakülte örnekleminin 18-22 yaş ağırlıklı öğrencilerden oluşması belirtilen yaş grubunun katılım konusundaki ilgisini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, A&G Araştırma Şirketi'nin 18-28 yaş arası genç seçmenin sandığa gitme konusunda ilgisiz olduğunu gösteren referandum araştırması bulgularını doğrulamamaktadır (Tamirak 2010). Aynı araştırma şirketinin araştırmasına göre, 18-28 yaş genç seçmenin %76.5'i mutlaka oy kullanacağını belirtmiştir. Bu oranın, genç seçmen grubunun yalnızca üniversite öğrencisi olmadığı gerçeği ile birlikte düşünülmesi yerinde olacaktır. Oy kullanma oranlarına ilişkin bulgumuz, Akın'ın 2007 seçimlerinde üniversite öğrencilerinin Türkiye ortalamasının altında oy kullandığı (%64.9) sonucuna ulaşan alan çalışmasının (Akın 2009:142-143) bulgularıyla da paralellik göstermemektedir.

Cinsiyet ve referandumda oy kullanıp kullanmama, dikkati çeken ilk bağlantıyı oluşturmaktadır. Ankete katılan kız öğrencilerin referanduma erkeklere oranla yüksek oranda katılmaları (Kız öğrencilerin katılımı: %87.4, erkek öğrencilerin katılımı: %80.5) yoluyla ortaya çıkan siyasal katılma davranışı, Türkiye genelinde sandık başına giden kadın seçmen sayısının daha fazla oluşuyla paralellik içermektedir. Alan çalışmasındaki bu bulgu, cinsiyete ilişkin siyasal toplumsallaşma yargılarını örneklem itibarıyla geçersiz kılacak içerikte olmasa da yeniden gözden geçirmemizi sağlayabilir.

Referandumların halkın tutumunu belirlemede etkili bir yol olduğunu düşünen erkek öğrencilerin oranı (%58.2), kız öğrencilerin oranından (%47.7) kısmi de olsa farklılık göstermektedir. Referandumda oy kullanma açısından erkeklere göre daha fazla sayıda katılımı gerçekleştiren kız öğrencilerin, referandumları tutum belirleme açısından belirgin oranda etkili görmemeleri, oy kullanma ve bu oyun etkisi bağlamında farklı tutum benimsediklerini göstermektedir. Bunun nedenini referandumlarda oylanan konuların halk tarafından yeterince bilinmediği eleştirilerinin kız öğrenciler nezdinde kabul gördüğü biçiminde değerlendirmek mümkündür. Bunun yanında kız öğrencilerin halkoylamasının sakıncalı yönlerini göz önüne alan bir algılama içinde olduğu da düşünülebilir. Halkoylamasının siyasi sorunları yalnızca "evet"/"hayır" seçenekleri olan sorulara indirerek basitleştirdiği (Ekici 2010:30) yolundaki argümanların bu noktada etkili olduğunu söylemek cevaptan algılanamasa bile durumu speküle etme noktasında dikkate alınabilir.

1982 Anayasası'nı referandum öncesindeki haliyle demokratik kabul etmeyen kız öğrencilerin oranı %45.7 iken, erkek öğrenciler %58.5 düzeyinde bu anayasayı demokratik bulmamaktadır. Ancak kız öğrencilerin anayasanın demokratikliği ile ilgili bu soruya %23.1 oranında "fikrim yok" şeklinde cevap

vermesi, konuya ilişkin fikir sahibi olmama noktasında siyasal ilgisizliğini de gösterebilir.

Referandumdaki “evet” oylarının neyi temsil ettiğinin düşünüldüğüne bakıldığında, kız öğrencilerin %52.9’u AKP iktidarının onaylanması derken, erkek öğrenciler %42.5 oranında iktidarın onaylanması cevabını vermişlerdir. Kız öğrencilerin bu cevabı, referandumun siyasallaştığı yönündeki algılamalarını ortaya koymaktadır. Referandumdaki “hayır” oylarının neyi temsil ettiğinin düşünüldüğüne bakıldığında, erkek öğrenciler %34.7 oranında maddelerin onaylanmaması derken, kız öğrenciler %42.9 düzeyinde maddelerin onaylanmaması cevabını vermiştir. Dolayısıyla maddelerin onaylanmaması seçeneği, “hayır” oylarının kız öğrenciler tarafından “evet” oylarının aksine yüksek oranda siyasallaşmadığını ve “hayır” oylarının referandumun mantığı ile uyum içinde değerlendirildiği biçiminde yorumlanabilir.

Larcinese’nin politikacıların değerlendirilmesi ile ilgili 1 değer ile gösterilen çok olumsuzdan, 10 değeri ile gösterilen çok olumluya kadar 10 farklı düzeyin (Larcinese 2005:22) benzeri, çalışmamızda liderlerin üslubunun değerlendirilmesine ilişkin soruda 4 farklı düzey seçeneği ile deneklere sunulmuştur. Referandum öncesinde, iktidar partisi liderinin üslubunu kız ve erkek öğrenciler yaklaşık aynı oranda sert bulmaktadırlar. Bu benzer oran, kadın ve erkekler üzerinde olumlu ve olumsuz mesajların aynı etkiyi yarattığı (Brooks 2010:335) yönündeki görüşleri desteklemektedir. Ancak araştırmada, muhalefet partisi liderlerinin üslubunu değerlendirme noktasında erkek öğrenciler %53.8, kız öğrenciler %44.5 oranında üslubu sert bulmaktadırlar. İktidar partisi liderinin ve muhalefet partisi liderlerinin kız öğrenciler ve erkek öğrenciler tarafından üslup konusunda farklı algılanmaları, kadınların erkeklere oranla üslup konusunda daha hassas olduğunu ortaya koymaktan çok, ancak söz konusu örneklem bazında bir değerlendirmeyi mümkün kılacak özellikte olup, bu haliyle bir genelleme yapılmasına imkân vermemektedir.

Referanduma konu olan anayasa değişiklikleri içinde kamuoyunda en çok tartışılan maddeleri seçerek, öğrencilerden yorumlarını beklediğimiz sorulara ilişkin çarpıcı bir takım sonuçlar ortaya çıkmıştır. Belirtilen konulara kız ve erkek öğrencilerin, Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçimi ile ilgili maddeyi onaylamadıkları, Yüksek Askeri Şura kararlarına itiraz hakkı, Askeri Yargının görev alanının belirlenmesi ve HSYK’nın yeniden yapılandırılması maddelerine erkek öğrencilerinin büyük bir kısmının onayladığı, kız öğrencilerinin ise büyük bir kısmının onaylamadığı görülmüştür. Araştırmaya konu olan diğer maddeler ise tüm öğrenciler tarafından onaylanmaktadır. Ortaya çıkan sonuç itibarıyla tartışma, kız öğrencilerin erkeklere oranla muhalefetin “hayır” propagandası çerçevesinde dile getirdiği temel kaygıları daha önemli oranda taşıyor olmalarına kaymaktadır.

Referandumun CHP ve MHP’nin “hayır” kampanyası çerçevesinde geçtiği, süregelen tartışmaların merkezinde de “hayır” tarafı açısından referanduma konu olan değişikliklerin yetersizliği ve samimiyetsizliğinin yer aldığı hatırlanmalıdır. Anayasa Mahkemesi ve HSYK’nın yapısı ile ilgili olarak hâkimlerin mesleki kariyerleri, yükselmeleri ve buna ilişkin mekanizmalar özellikle eleştirilen maddeler olmuştur (Aydın Düzgüt 2010:2). Dolayısıyla “hayır” cephesinin temel argümanlarını dikkate alarak hemen hemen aynı maddelerin üzerinde hassasiyet gösterenler kız öğrenciler olmuştur.

Oy kullananlar açısından ortaya çıkan sonuçlara yakından bakıldığında çarpıcı bir takım bulgular dikkati çekmektedir. Anayasa değişikliklerinin AB'ne üyelik yolunda önemli bir adım olmadığını düşünenlerin oranı %54.6'dır. Türkiye'nin AB'ne katılımının en güçlü destekleyicisi Alman Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Ruprecht Polenz, Anayasa Mahkemesi üyelerinin ve HSYK üyelerinin seçimiyle ilgili tartışmaların, yasama ve yürütme arasındaki kontrol ve dengelerin kaybedilmesinin kaygı uyandırdığından söz etmektedir. Bunu destekleyen ve bu noktada şekillenen karşı görüşler, yargı bağımsızlığının kaybedileceği ve yargının siyasallaşacağı endişelerine dayanmaktadır (Dempsey 2010).

Öğrencilerin %55.8'i referanduma konu olan değişikliklerin demokratikleşme için bir adım olduğunu düşünmemekte ve öğrencilerin büyük bir kısmı (%49.8'i) 1982 Anayasası'nı demokratik bulmamaktadır. "Evet" oylarının AKP iktidarının onaylanması olarak görüldüğü (%48.2), "hayır" oylarının ise maddelerin onaylanmaması (%42.2) biçiminde değerlendirilmesine bakılarak, kamuoyundaki tartışmaların dikkate alındığı ya da öğrencilerin bu tartışmalara paralel düşündükleri söylenebilir. Bu bağlamda halkoylamasının aslında iktidar için bir güven oylaması olduğu yönündeki tartışmalar, üniversite öğrencileri tarafından da kabul görmektedir.

Yaşın'a göre, seçmenler çoğu zaman gündemi oluşturan konuların önemini, günlük yaşamın pratiklerinden değil, kitle iletişim araçlarının etkisine göre biçimlendirerek algılamaktadırlar. Kitle iletişim araçları, siyasal tutumların yeniden üretilmesinde önemli bir rol üstlenirler. Bu noktada seçmenin enformasyon kaynakları ve kitle iletişim araçlarını kullanma alışkanlıkları tespit edilmelidir (Yaşın 2005:640). Karar öncesi aşama, amaçların ve alternatiflerin belirlenmesiyle başlamakta ve bu süreci işleten enformasyonla sürmektedir (Kalender 2005:35). Çalışmada, anayasa değişiklikleriyle ilgili araştırma yapanların (%82.11) büyük bir kısmının (%59) internet, gazete ve haber bültenleri gibi kaynaklara başvurdukları ortaya çıkmıştır. Bu bulgudan hareketle, öğrencilerin bu kanalları dikkate alarak medyanın ikna gücü ile değerlendirme yaptıkları da düşünülebilir. Nitekim 1960'lardan bu yana medyanın kamuoyu üzerinde etkili olup olmadığı değil, nasıl etkili olduğu tartışılmaktadır (Haug 2003:286). Medya aracılığıyla aktarılan enformasyon çerçevesindeki mesajlar seçmen nezdinde önemli olmakla birlikte, politik süreçlere politik deneyimlerle katılımın önemini kaydeden Dawson'a göre bireysel ilgi ve dikkat, politik mesajın değerlendirilmesinde daha etkilidir (Dawson ve Prewit 1977:189). Dolayısıyla başvurulan kaynakların doğrudan ilettiği mesajların denekler tarafından, politik değerlendirmeye tabii tutulması mümkündür.

Elde ettiğimiz bu bulgu, öğrencilerin güncel siyaseti farklı düzeylerle de olsa %90'ın üzerinde izlediği sonucuna ulaşan Çuhadar'ın araştırmasıyla da paralellik göstermektedir (Çuhadar 2006:120). Araştırmada bulguları, yeni teknolojik iletişim araçlarının seçmen tarafından kullanımını da içeren bir başka araştırma bulgularını doğrulamamaktadır. Zira söz konusu araştırmada Niğde ili seçmeninin ancak %27 oranında interneti kullandığı görülmektedir (Polat, Gürbüz, İnal 2004:165). Çalışmamızda denek grubunun üniversite öğrencileri olmaları nedeniyle internet kaynağına başvurma oranının diğer seçmenlerle karşılaştırıldığında daha yüksek olduğu düşünülmektedir.

Referandumların halkın tutumunu belirlemede etkili bir yol olup olmadığının bölüm bazında sınanmasında, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (ÇEKO) bölümü öğrencilerinin önemli bir kısmının referandumları etkili görmedikleri ortaya çıkmıştır. Oysa diğer bölümlerin öğrencileri bu yolun etkili olduğunu düşünmektedir. Referanduma konu olan temel maddelerden memurlara tanınan haklarla ilgili bölüm bazında yapılan değerlendirmelere bakıldığında, ÇEKO ve Ekonometri bölümlerinin bu maddeyi “eksik bulduğu”, diğer bölümlerin ise bu maddeyi “onayladıkları” saptanmıştır. Çalışma yaşamı konusunda süreçleri daha yakından tanıdıkları varsayılan ÇEKO bölümü öğrencilerinin bu maddeye ilişkin çekincelerinde, memurlara tanınan haklar içinde grev hakkının yer almamasını bir eksiklik olarak değerlendirdikleri düşünülebilir.

Araştırmada 1982 Anayasası’nı demokratik bulmayanların, % 31.68’i bunun nedenini ağırlıklı olarak “darbe anayasası olmasına” bağlamaktadır. Anayasanın demokratik olmamasına neden olarak, tarafımızdan sunulan tüm seçenekler %25.94 oranında işaretlenmiştir. İlginç olan bulgu, “özgürlüklerin aşırı sınırlandırılması” seçeneğinin, “toplum ihtiyaçlarını gözetmemesi” seçeneğinden sonra gelmesidir. A&G Araştırma Şirketi’nin anketinde (Hürriyet 2010) “evet” oylarının “Darbe anayasası değişsin diye” ve “Türkiye’nin daha çok özgürleşeceğini düşündüğüm için” olarak gerekçelendirilmesi, 1982 Anayasası’na belirgin biçimde “darbe anayasası” olduğu için karşı çıkılması noktasında, araştırma sonucumuzla kısmen de olsa paralel görünmektedir.

Türkiye’de seçmenin oy verme davranışını en fazla etkileyen husus siyasal, sosyal kimlikleri ve ideolojik tutumlarıdır. Bu değerlendirmenin tüm ülkeler açısından geçerli olduğu söylenebilir. Örneğin, Hollanda’nın AB Anayasası’na karşı çıkmasında bu anayasanın içerdiklerinden çok ekonomik, sosyal ve ideolojik etkenlerin etkili olduğu hatırlanmalıdır (Oğuz 2007:100). Bu noktada Türkiye’de de seçmenin, referandumun içeriğine bakmaktan ziyade, siyasal kimlik tercihlerine göre oy kullandığı söylenebilir. Kimlik siyasetinin ve onun Türkiye’de seçmen davranışına etkisinin kısa vadede azalmayacağını iddia etmek mümkündür (Aydın 2010). Bu tahminin, referandum kampanyalarında liderlerin meydanlardaki sert söylemlerinin kutuplaşmayı artırırken, “evet” ve “hayır”cılarının partilere olan sadakatini artırdığı (Tamirak 2010) yönündeki A&G’nin araştırmasına göre desteklediği söylenebilirken, alan çalışmamızda bunu destekleyen bir değerlendirmenin sorular itibariyle yapılamadığı da belirtilmelidir.

Deneklerin büyük bir çoğunluğu (%68.33) Marmara ve Ege Bölgesi’nden gelmiştir. Dolayısıyla bulguların Türkiye genelini yansıttığını iddia etmek mümkün görünmemektedir. Ancak öğrencilerin maddeleri değerlendirme düzeylerine bakıldığında, değişikliklere karşı ya da mesafeli olanların taşıdığı kaygıların hatta korkuların öğrencilerde de ortaya çıktığı ve özellikle batı bölgelerindeki referandum sonuçlarıyla birleştiği söylenebilir. Bu bağlamda, çalışmada “korku çekiciliği” kuramını test eden Kalender’in bulgularında fanatik seçmenler dışında bu tekniğin elverişli olduğu (Kalender 2005:197) ortaya çıksa da araştırmamızın denekleri bu teknik kapsamında değerlendirmedeğinin altı çizilmelidir.

Üniversite öğrencileri referandumda oy kullanırken başkalarından önemli düzeyde (%88.50) etkilenmemişlerdir. Etkilendiğini belirten %11.50’lik grup etkilenilen kişiler olarak %28.40 siyasi parti lideri, %24.69 baba başta olmak üzere,

takiben arkadaş çevresi (%23.40) cevaplarını vermişlerdir. Belirtilen kişiler, Türkiye’de siyasal sosyalleşme konusunda etkilenilen kişiler olarak aile ve arkadaşların önceliğine dikkat çeken Dawson ve arkadaşlarının görüşlerini (Dawson ve Prewit 1977:191) kısmen de olsa doğrulamaktadır. Nitekim araştırma bulgularımız özü itibariyle deneklerin bu kararı kendilerinin aldığı sonucunu ortaya koymaktadır. Verilen kısmi cevaplar içinde dikkat çekici bir başka unsur, siyasi parti liderinin rolü olmuştur. Karar vermede etkilenenler açısından baba aktörünün yanı sıra en etkili aktör olarak siyasi liderin tanımlanması, siyasal sosyalleşme süreçlerinde liderin sembol değeriyle uyumlu görünmektedir.

Sonuç

Üniversite öğrencilerinin 12 Eylül 2010 referandumu sürecine ilişkin algılarının araştırıldığı bu alan çalışmasında, %84.7 oranında oy kullanarak Türkiye ortalamasının üzerine çıkan Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin, referandum sürecini yakından izledikleri maddeler konusunda fikir sahibi oldukları görülmektedir.

Araştırmada en anlamlı ilişkiler, cinsiyet temel değişkeni açısından ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, kız öğrencilerin referandumları tutum belirleme açısından etkili görmedikleri, 1982 Anayasası’nı referandum öncesindeki haliyle demokratik kabul etmeyen kız öğrencilerin oranının erkeklere göre düşük seviyede olduğu, referandumun siyasallaştığı yönündeki algılamaların kız öğrenciler açısından geçerli olduğu sonuçları ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, iktidar partisi liderinin üslubunu kız ve erkek öğrenciler yaklaşık aynı oranda sert bulmaktadırlar. Kız ve erkek öğrencilerin, Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçimi ile ilgili maddeyi onaylamadıkları, Yüksek Askeri Şura kararlarına itiraz hakkı, Askeri Yargının görev alanının belirlenmesi ve HSYK’nın yeniden yapılandırılması maddelerini erkek öğrencilerinin büyük bir kısmının onayladığı halde kız öğrencilerinin büyük bir kısmının onaylamadığı görülmüştür. “Hayır” cephesinin temel argümanlarını dikkate alarak hemen hemen aynı maddelerin üzerinde hassasiyet gösterenler kız öğrencilerdir. Referandum sürecinin kamuoyunda ve partiler nezdinde anayasa değişikliklerine değil de AKP’nin onaylanması ya da onaylanmaması tartışmasına odaklanması, araştırmada “evet” oylarının büyük oranda “AKP iktidarının onaylanması olarak görülmesi” sonucuyla paralellik arz etmektedir.

Çalışmada referanduma konu olan anayasa değişiklikleriyle ilgili araştırma yapanların büyük bir bölümü internet, gazete ve haber bültenleri gibi kaynaklara başvurmuşlardır. Dolayısıyla medyanın ikna gücünün süreci algılamayı biçimlendirdiği söylenebilir. Öğrencilerin yarısından fazlası, anayasa değişikliklerini AB’ne üyelik yolunda önemli bir adım görmemekte ve yine yarısından fazlası referanduma konu değişikliklerin demokratikleşme için bir adım olduğunu düşünmemektedir. Üniversite öğrencileri referandumda oy kullanırken başkalarından önemli düzeyde etkilenmemişlerdir. Bölüm değişkeni açısından dikkati çeken husus, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (ÇEKO) bölümü dışında öğrencilerinin referandumları etkili gördükleridir. Referanduma konu olan temel maddelerden memurlara tanınan haklarla ilgili bölüm bazında yapılan değerlendirmelerde de ÇEKO ve Ekonometri bölümlerinin bu maddeyi “eksik bulduğu”, diğer bölümlerin “onayladıkları” saptanmıştır.

Bu araştırmanın materyalini oluşturan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun Marmara ve Ege Bölgesi'nden geldiği görülmektedir. Elde edilen bulguların bu çerçevede Türkiye profilini tam anlamıyla yansıttığını söylemek mümkün görünmemekle birlikte, öğrencilerin cevapları değerlendirildiğinde, muhalefetin referandum sürecinde taşıdığı kaygıların ve bu kaygıların karşılık bulduğu kanaatlerin belirtilen bölgeler açısından araştırma sonuçlarına kısmen yansıdığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akın, Murat Hakkı Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik-Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma-, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Alker, Hayward R. 1969, “The Need for Causal Data Analysis”, Politics and Social Sciences, Seymour Martin Lipset (ed), New York:Oxford University Press 1969, s.244-312.
- Anayasanın Halkoymasına Sunulmasına Dair Kanun, 2707-24.9.1982.Resmi Gazete; 25.9.1982-17823.
- Aydın, Ertan, Yaşam Tarzı ve Kimlik Siyaseti, <http://www.stargazete.com.acikgorus>, (25.10.2010)
- Aydın Düzyigit, Senem, “Constitutional Referendum in Turkey:What Next? CEPS Commentary, 23 September:1-3.
http://aei.pitt.edu/15032/01/Constitutional_Referendum_in_Turkey_e-version.pdf (15.11.2010)
- Aziz, Aysel Siyasal İletişim, Ankara: Nobel Yay, 2003.
- Bahçeli, Devlet, “Devlet Bahçeli'nin TBMM'de görüşülen Anayasa değişikliklerine İlişkin 5 Mayıs 2010 tarihli Yazılı Basın Açıklaması”,
<http://www.mhp.org.tr/arama.php?verim=6700&ara=referandum&x=105&y=31> (14.11.2010)
- Baykal, Deniz “6 Nisan 2010 tarihli Grup Konuşması”,
<http://www.chp.org.tr/HaberDetayi.aspx?NewsID=906> (9.11.2010)
- Brooks, Jordan Deborah A Negativity Gap? Voter Gender, Attack Politics, and Participation in American Elections”, *Politics&Gender*, (6), 2010 s.319-341.
- Brounstein, Rich, Initiative and Referndum Voting Governing Though Direct Democracy in United States, New York:LFB Scholarly Publishing, 2004.
- ColumbiEncyclopedia,<http://www.encyclopedia.com/topic/referendum.aspx#1> (9.11.2010)The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition | 2008 The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition | 2008
- Çuhadar, Andaç, Üniversite Öğretim Elemanı ve Öğrencilerinin Demokrasi Anlayışlarının Siyasal Toplumsallaşma Bağlamında Cinsiyet, Bilim Alanı, Akademik Aşama ve Siyasal Katılımcılık Değişkenleri Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2006.
- Dawson, Richard E., Prewitt, Kenneth, Dawson, Karen S. Political Socialization, (Boston Toronto: Little,Brown and Company, 1977.
- Dempsey Judy, “Turkish Opposition In Need Of An Update”, Newyork Times, September 15, <http://www.nytimes.com/2010/09/16/world/europe/16iht-letter.html> (10.10.2010)

- Doğanay, Ülkü, “AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık”, Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.62(1): 2007, s.65-88.
- Ekici, İlker, “Referandumda Seçmen Tercihini Belirleyen Faktörler ve Süreç Değerlendirmesi”, Politika Dergisi, Temmuz-Ağustos, Yıl.3 (24):s.26-31. <http://www.politikadergisi.com/makale> (21.10.2010)
- Embel, Ersin “Fransa’da ve Hollanda’da Düzenlenen AB Anayasası Referandumları”, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. C.60(3):2005, s.275-282.
- Encyclopedia Of The Nations (<http://www.nationsencyclopedia.com/World-Leaders-2003/Switzerland-POLITICAL-BACKGROUND.html>) (8.11.2010)
- Erdoğan, Mustafa, Anayasal Demokrasi, 7.B., Ankara:Siyasal Kitabevi, 2005.
- Gören, Zafer, Anayasa Hukuku, Ankara:Seçkin Yay, 2006.
- Gözler, Kemal, “Halkoylamasının Değeri”, AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, (40), 1988, s.97-113.
- Gözler, Kemal, Anayasa Hukukuna Giriş, 9.b., Bursa:Ekin Kitabevi Yay.,2006.
- Haug, Magne “Do Campaigns Really Change Behavior?, New Understanding of the Behavioral Effects of Adverstising, Political Campaigns and Health Communication Campaigns”, 2003,s.277-290.www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/157_277-290.pdf (12.10.2010)
- Hürriyet, ”Kürt Sorunu'ndan Daha Etkili”, [http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=15784126&tarix=\(20.10.2010\)](http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=15784126&tarix=(20.10.2010))
- Kaboğlu, İbrahim Ö., Anayasa Hukuku Dersleri, 2.b, İstanbul:Legal Yay., 2005.
- Kalender, Ahmet, Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri, (Konya., Çizgi Kitabevi Yay.,2005.
- Koçak, Mustafa ,Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik (Eski Kavramlar-Yeni Anlamlar), Ankara: Seçkin Yay.,2006.
- Larcinese, Valentino, “The Channeled Italian Voters”, 1-24. <http://personal.lse.ac.uk/LARCINES/Channelled.pdf> (15.11.2010)
- Lijphart, Arend, Demokrasi Motifleri, Çev.Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun, İstanbul: Salyangoz Yay.,2005.
- Lupia,Arthur, “The Effect of Information on Voting Behaviour and Electoral Outcomes:An Experimental Study of Direct Legislation”, Public Choice, (78), 1994, s.65-86.
- MHP ,Neden “hayır”? [http://www.mhp.org.tr/kitaplar/Neden”hayır”.pdf](http://www.mhp.org.tr/kitaplar/Neden%20hayir.pdf) (10.11.2010)

- Mittendorf, Volker, "Dabates for (Emprical) Research on Direct Democracy", Zoltan Tibor Pallinger, Bruno Kauffman (eds), *Direct Democracy in Europe, Developments and Prospect*, Netherlands: 2007, s.207-218.
- Oğuz, Hatice Aslıhan, *Avrupa Birliği Anayasası ve Referandum Süreci*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü:2007.
- Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 8.b., Ankara:Yetkin Yay., 2005.
- Özer, Attila, *Anayasa Hukuku Genel İlkeler*, 2.b., Ankara:Turhan Kitabevi,2005.
- Polat, Cihan, Esen Gürbüz, Mehmet Emin İnal, *Hedef Seçmen Siyasal Pazarlama Yaklaşımı*, (Ankara:Nobel Yay.,2004.
- Piott, Steven L. ,*Giving Voter a Voice:The Origins of the Initiative and Referendum in America*, Columbia: University of Missouri Pres:2003.
- Rousseau, Jean-Jacques *Toplum Anlaşması*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Şahbaz, İbrahim , *Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye*, Ankara:Yetkin Yay.,2006.
- Tamirak, Özkan (2010), "Sandığın Kilidini Kadın Seçmen Açacak", [http://www.aksam.com.tr/2010/09/01/haber/siyaset\(20.10.2010\)](http://www.aksam.com.tr/2010/09/01/haber/siyaset(20.10.2010))
- TEPAV, *Anayasa Platformu 1.Ulusal Çalıştayı Sonuç Raporu*. 2007.
- Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 11. B., İstanbul:Beta Yay., 2006.
- Yaşın, Cem, "Siyasal Kampanya Yönetiminde Bütüncül Yaklaşım", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 2005, s.621-650.
- Yılmaz, Murat, *2010 Referandumunu Siyasal Partilerin Tutumları*, SETA ANALİZ, S.28,Ekim, setav.org.tr (2.11.2010)
- Yüksek Seçim Kurulu (2010) *12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması*
- İlçe Bazında İl Sonuçları, <http://www.ysk.gov.tr/ysk/index.html> (12.11.2010)